

Přírodě blízké úpravy vodních toků

v intravilánech a jejich význam v ochraně před povodněmi

Tomáš Just

Úvodní text k CD-ROM, který je přílohou tohoto čísla Ochrany přírody

Na koryta vodních toků v zastavěných územích se obvykle kladou dva požadavky. Mají být průtokově kapacitní, aby okolní zástavba byla co nejméně zaplavována povodněmi. A většinou mají být stabilní, protože ve stísněných podmínkách zástavby není mnoho místa pro jejich vývoj do stran. V minulosti bylo těchto požadavků docilováno metodami technických úprav, vznikala tedy geometricky pravidelná, tvrdě opevněná koryta charakteru kanálů. Tato koryta plnila recipientní funkce (přijímat a odvádět někam pryč cosi nežádoucího), funkce ekologické, pobytové a rekreační byly silně potlačeny. Při technických úpravách koryt se uplatňoval ještě jeden požadavek – aby zabírala co nejméně místa, tedy aby v jejich okolí zůstávalo co nejvíc cenného prostoru k zastavení. Tento zájem je zřetelně v rozporu s požadavkem dostatečné povodňové průtočnosti, většinou ale bývá v převaze, zatímco potřeby protipovodňové ochrany bývají živě vnímány po povodňových událostech, ale pak jsou poměrně rychle zapomenuty. Rozpor byl dosud řešen vytvářením koryt hlubokých a hydraulicky hladkých, což je metoda zajištění průtočné kapacity při co nejmenší šířce koryta, nebo prostě řešen nebyl a při povodních pak na to občas někdo doplatil. Na zájmy protipovodňové ochrany se také příliš nedbalo při výstavbě jezů, které již v dávných dobách sloužily energetickému a vodárenskému využití vodních toků. Mnohé jezy za povodní přispívají k nebezpečným vzdutím. Navíc v dnešní době vnímáme jejich ekologická negativa. Vytvářejí překážky při migraci vodních živočichů a – což bývá opomíjeno, přestože to je možná ještě závažnější – připravují významné úseky vodních toků o přirozený vývoj podélného profilu, tedy o významný aspekt jeho tvarové a hydraulické členitosti.

V současnosti se začíná více dbát na přirozené průtokové funkce a ekologický stav vodních toků, případně na jejich pobytové a rekreační funkce. Revitalizace vodních toků ve volné krajině i v zastavěných územích patří ve vodohospodářsky pokročilejších zemích ke standardním činnostem. U nás si již vodohospodářská praxe, chtíc nechtíc, musela na revitalizaci ve volné krajině začít zvykat. V letech 1992–2007 se tak dělo díky nepříliš četným, nicméně z metodického hlediska velmi důležitým podélným revitalizacím vodních toků, které se podařilo

Na první pohled je zřejmé, že toto řešení koryta neodpovídá zásadám zlepšování ekologického stavu vodních toků v intravilánech. Ale nestačí dojem, vlastnosti koryta je třeba konkrétně popsat: Soustředěním běžných průtoků do úzké, hluboce zaříznuté, geometricky pravidelné a povrchově hladké kynety byla výrazně potlačena tvarová a hydraulická členitost toku. Postranní bermy představují v korytě pouze pasivní výplňový prvek – jde o typické bermy jalové. Za běžných a za malých průtoků je v kyneti přítomno jenom malé množství vody ve vrstvě tence pokrývající hladké dno. Jako biotop je toto koryto zcela znehodnocené. Úprava proti dřívějšímu stavu nezlepšuje podmínky provádění velkých vod, pokud dokonce vestavba kynety a berem nezmenšila příčný průřez koryta. Přínos pro pobytovou a rekreační hodnotu prostředí obce: 0. Přínos pro vzhled obce: 0. Jediným efektem soustředění průtoků do úzké kynety je možná omezení sedimentace splavenin, tedy větší pohodlí správce toku. Pozorovatele napadne, že hlavním důvodem, proč se tato úprava Chumavy v Hostomicích v roce 2010 prováděla, byla asi potřeba proinvestovat peníze.

provést vedle dominujících staveb rybníků v rámci Programu revitalizace říčních systémů Ministerstva životního prostředí. Funkce tohoto programu potom převzal Operační program Životní prostředí, který revitalizaci ve volné krajině podporuje v ose 6, směru podpory 6.4.

Revitalizace, nebo chcete-li přírodě blízké úpravy koryt vodních toků v intravilánech, jsou však zatím u nás novou záležitostí. Zatímco třeba v sousedním Bavorsku jde o jednu z nejčastějších úloh, které obce a města ukládají státní vodohospodářské správě, u nás zatím zní, alespoň konzervativněji založeným vodohospodářům, pojem revitalizací v zastavěných územích poněkud nezvykle. Jistý podíl na tom má rozdělené uspořádání správy vodních toků, v němž oblast ekologického stavu vodních toků přísluší primárně resortu životního prostředí, kdežto technické aspekty

správy toků podléhají primárně resortu zemědělství. Důsledkem pak je mimo jiné působení zemědělských programů podpory protipovodňové prevence, které se však zaměřují pouze na technická opatření ochrany zastavěných území. Tato praxe se výrazně liší třeba od působení vodohospodářské správy ve zmiňovaném Bavorsku, kde se při každé vodohospodářské stavbě naprosto samozřejmě hledá optimální soulad a vzájemná podpora opatření k ochraně před povodněmi a ke zlepšování ekologického stavu vodních toků, jakož i ta nejlepší sestava technických a přírodě blízkých protipovodňových opatření.

V našich podmínkách se cesta k modernějšímu pojetí této problematiky otevírá rovněž na půdě Operačního programu Životní prostředí, v ose 1, v dílčím směru podpory 1.3.2. Eliminace povodňových průtoků systémem přírodě

blízkých protipovodňových opatření. Především dotační podpory zde mohou být:

- *úprava koryt a niv s vlivem na protipovodňovou ochranu prováděná přírodě blízkým způsobem, realizace opatření podporující přirozený tlumivý rozliv povodní v nivách a retenci srážkových vod formou tzv. biotechnických opatření (např. průlehy) v současně zastavěných územích obcí. V případě, kdy to charakter akce vyžaduje z hlediska komplexnosti a účelnosti, je možný přesah do nezastavěného území.*
- *výstavba poldrů nebo soustavy poldrů o celkovém objemu nad 50 000 m³ s revitalizací toků a niv v zátopě.*

Intravilánové revitalizace mají svá specifika. Ve volné krajině je většinou cílem revitalizace dosažení přirozeně malého a členitého koryta přírodě blízkého charakteru, které podporuje přirozený průtokový režim včetně povodňových rozlivů do nivních ploch. Naproti tomu v zastavěných územích je většinou nutné respektovat nadřazenost požadavku ochrany zástavby před povodňovým zaplavením. Základní úlohou tam tedy je vytváření dostatečně kapacitních koryt, která však musejí odpovídat základním požadavkům na příznivý ekologický stav, vzhled, pobytovou a případně rekreační využitelnost. Kapacita koryt by ovšem měla být hledána spíše v jejich šířce než hloubce. Rozšířování, respektive obnovování šířky říčních perimetrů, je základem revitalizací jak ve volné krajině, tak v intravilánech. V zastavěných územích jsou pro něj podmínky podstatně omezenější – což ale znamená, že mu musí být věnována větší pozornost. Citlivá vodohospodářská řešení vyžadují přechodová území mezi volnou krajinou a zástavbou. Pokud je v nivě nad sídlem podporován tlumivý povodňový rozliv v nivě, pak v přechodu do zástavby musí být zajištěno soustředění povodňového průtoku z nivy do dostatečně kapacitních intravilánových koryt. Úpravami na dolním okraji zástavby pak je třeba omezovat zpětná povodňová vzduť.

Při revitalizacích v intravilánech je důležitý požadavek individuality a proměnlivosti koryta v trase. K nechtěným technickým úpravám patřila tendence „propálit“ celé zastavěné území korytem jednotného tvaru. Naopak revitalizace se snaží v co největší míře využívat všech třeba i drobných možností, které nabízí situace a podélný profil, k vytváření členitosti nového koryta. Zásadní je požadavek vícefunkčního řešení říčního prostoru, kterému je v tomto pojetí přiznávána podstatně větší hodnota než při technicky orientovaných úpravách vodních toků. V revitalizačně řešeném korytě by mělo být co nejvíce dílčích povrchů, které jsou vedle služby recipientním funkcím hodnotné také ekologicky nebo pobytově a rekreačně.

Koryta v zastavěných územích by měla být v co nejlepším ekologickém, resp. morfologickém stavu. Ovšem v omezujících podmínkách intravilánů často není možné dosahovat morfologicky příznivého stavu vodních toků cestou přírodní autentičnosti koryt a niv. Mnohde je třeba hledat pragmatická řešení. Tvarovou a hydraulickou členitost koryta, tedy základní podmínky jeho příznivého stavu, je pak nutné řešit prostředky technickými – až třeba po krajní případ „sochařského“ modelování členitého koryta z betonu nebo dlažby. V řadě situací bude v zástavbě nutné spokojovat se jenom s dílčím zlepšením stavu koryta.

Naši projektanti vodních staveb zatím mají tendenci řešení „periferních úloh“ spíše podceňovat se specialisty navazujících profesí a příliš ochotně nespolupracují. V případě revitalizací v intravilánech však bude nutné tyto přístupy změnit. Vodohospodářská problematika zde má silné vazby na architekturu, urbanismus, památkovou péči a sadovnictví a pro dosahování uspokojivě kvalitních, komplexně pojatých řešení bude nutná součinnost všech těchto oborů.

Specifickou záležitostí jsou také náklady intravilánových revitalizačních staveb. Pro revitalizace ve volné krajině se vyvíjejí jakési směrné ukazatele nákladů vztahovaných na plošnou jednotku řešeného koryta nebo nivního území (takzvané

náklady obvyklých opatření, uplatňované při posuzování projektů Operačního programu Životní prostředí). V intravilánech jsou takové ukazatele vzhledem ke komplikovaným a velmi proměnlivým podmínkám stavební realizace použitelné jen velmi omezeně. Je zřejmé, že kvalitní revitalizační řešení koryt v intravilánech mohou být i podstatně dražší než ve volné krajině, což odpovídá tomu, že sídlení prostor je podstatně více zatížen negativními vlivy a zároveň je mu přiznávána hodnota odpovídající poloze. To ale v žádném případě neznamená, že by se mělo připustit předražování intravilánových revitalizací. Musejí být hodnoceny po nákladových položkách a ty by přinejmenším neměly přesahovat úrovně uváděné v uznávaných sazebnících stavebních prací. (I tyto sazebníky mohou být pokládány za nadsazené, ale lepší prostředek není k dispozici.)

Z přístupů, metod a prvků řešení intravilánových revitalizací lze uvést v heslech:

- zvětšení říčního prostoru jeho rozšířením
- kombinace technických a přírodě blízkých opatření k protipovodňové ochraně (například technicky řešené obvody říčního perimetru – hráze a stěny – a mezi nimi přírodě blízký říční prostor)
- ekologická kompenzační opatření, která vyvažují nepříznivé vlivy nezbytných technických opatření (například revitalizace vodního toku v nivě mimo obec náhradou za ztrátu říčního území, k níž dojde ochranným ohrazením obce)
- vícefunkční řešení říčního prostoru – například koncept příležitostně zaplavených povodňových parků
- dosažení kombinovaných funkcí říčního perimetru složeným korytem – hlavní „povodňové“ koryto zajišťuje primárně povodňovou průtočnost, kyneta pro běžné průtoky zajišťuje ekologické funkce vodního toku
- co nejvíce „mokré“, tvarově a hydraulicky členité kynety koryta, která je základem jeho ekologických funkcí, co nejméně suchých, jalových berem rozvolnění kynety na úkor berem; kritériem správnosti provedení kynety

Vlevo: Intravilánový úsek řeky Wiesent v Ebermannstadtu (Bavorsko, jihovýchodně od Bambergu) v roce 2008 před zahájením revitalizačních prací. Vpravo: Rozvolnění téhož úseku řeky Wiesent do přírodě blízkých tvarů bylo součástí souboru opatření k posílení protipovodňové ochrany města Ebermannstad. Rozšířením řečiště se zvětšila povodňová průtočnost. Vytvoření členitých, přírodě blízkých tvarů břehů s ostrůvky zároveň pomohlo ke zlepšení ekologického stavu vodního toku.

ty je její funkčnost za běžných a malých průtoků, nikoliv její schopnost provádět nějaké vyčíslené větší průtoky

- raději strmé, konstrukčně náročné břehy a co nejširší kyneta než naopak
- za běžných a malých průtoků udržovat v kyneti větší množství vody – tůňové přehluubeniny ve dně, prvky působící hydrodynamické vzdutí a úpravy vyvolávající hydrostatické vzdutí (bez vytváření migračních překážek pro živočichy)
- přednost mají bermy „ekologické“ a rekreační proti bermám jalovým
- podpora atraktivit prostředí vodního toku pro živočichy obnovou jeho tvarové a hydraulické členitosti včetně podpory vzniku úkrytů a specifických stanovišť
- obnova migrační propustnosti vodních toků

eliminací překážek, nahrazení překážek objekty propustnými nebo výstavbou rybích přechodů (příčemž platí zde uvedené pořadí těchto opatření s tím, že eliminace jezů a stupňů může být též cenným přínosem z hlediska povodňové průtočnosti vodního toku)

- povodňová ochranná koryta přírodě blízkého rázu
- přírodě blízká řešení ploch povodňových polí a retenčních nádrží
- rekonstrukce a obnova starých a zaniklých ramen, náhonů a městských kanálů s důrazem na jejich přírodní a kulturní funkce
- podpora a zakládání přírodních enkláv a mikroenkláv v říčních perimetrech uprostřed sídel
- říční prostor v sídlech a v jejich blízkosti pro lidi, jejich pobyt, oddech a rekreaci – pří-

stupnost vodní hladiny, podélná a příčná propustnost říčních území, cyklostezky, občerstvovací, rekreační a sportovní zařízení (v rovnovážné kompozici s plochami přírodního charakteru), artefakty podporující členitost a zajímavost říčního území apod.

Na revitalizaci vodních toků by mělo navazovat obohacování sídelního prostoru dalšími vodními prvky, jako jsou například vodotrysky.

Zde stručně uvedenou problematiku intravilánových revitalizací a vůbec ožívání sídelního prostoru vodními prvky podrobněji pojednává text na CD-ROM, přiložený k tomuto číslu *Ochrany přírody*.

Fotografie Tomáš Just

Autor pracuje v Agentuře ochrany přírody a krajiny ČR, středisko Praha

SUMMARY

Just T.: Semi-natural Stream Regulations in Human Settlement Residential Areas and Their Importance in Flood Protection

The article deals with semi-natural stream regulations in human settlement residential areas as well as with their importance in flood control. It focuses on the experience raised in the Czech Republic, in comparison to the measures taken in other European countries, particularly in the Federal Republic of Germany (Bavaria). A stream bed or a river bed in human settlement residential areas, modified

to be a single-purpose capacity canal carrying away something undesirable, has not met the current criteria anymore. In water management, the idea of the stream bed within human settlement residential areas reaching at least the basic conservation status and a favourable visual appearance has been becoming more and more common. Watercourses and their vicinity should offer citizens some spaces for spending leisure and holiday time there. The above trends are in compliance with the view that human settlement residential areas are valuable spaces which should be maintained in favourable status because they provided humans with various benefits. These goals should be met by watercourse restoration within human settlements residential areas. For more details, see a CD-ROM enclosed to the issue.

Ústavní soud podpořil

opatření konaná ve prospěch ochrany přírody

Jana Hůlková

Nález Ústavního soudu ze dne 8. července 2010 ve věci návrhu na zrušení § 68 odst. 3 a 4 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny.

Podle § 64 odst. 1 písm. b) zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, je oprávněna podat návrh na zrušení zákona nebo jeho jednotlivých ustanovení podle čl. 87 odst. 1 písm. a) Ústavy ČR také skupina nejméně 41 poslanců nebo skupina nejméně 17 senátorů. Stalo se tak i v případě návrhu 25 senátorů (dále jen „navrhovatel“) na zrušení ustanovení § 68 odst. 3 a 4 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny (dále jen zákon o ochraně přírody a krajiny).

Ustanovení § 68 odst. 3 zákona o ochraně přírody a krajiny zní: „*Orgány ochrany přírody jsou oprávněny provádět samy či prostřednictvím jiného zásahy ke zlepšení přírodního a krajinného prostředí podle odstavce 1¹, neučiní-li tak k výzvě orgánu ochrany přírody vlastník či nájemce pozemku sám, zejména pokud jde o ochranu zvláště chráněných částí přírody a významných krajinných prvků*“, a ustanovení § 68 odst. 4 téhož zákona zní: „*Vlastníci a nájemci dotčených pozemků jsou povinni strpět provádění zásahů podle odstavce 3 a umožnit osobám, které je zajišťují, vstup na pozemky. Orgán ochrany přírody je povinen předem vyrozumět vlastníky či nájemce o rozsahu a době zásahu. Za případné škody vzniklé*

vlastníkům či nájemcům pozemků v souvislosti s těmito zásahy odpovídá orgán ochrany přírody, který zásahy nařídil. Tím není dotčena odpovědnost osob provádějících tyto zásahy.“

Navrhovatel ve svém návrhu namítal nezákonnost dotčených ustanovení zákona o ochraně přírody a krajiny přibližně v těchto souhrnných bodech: 1. absence individuálního správního aktu (rozhodnutí), při jehož vzniku by mohl vlastník pozemku uplatnit svá práva a hájit své zájmy; 2. nekonkrétnost výzvy orgánu ochrany přírody z hlediska rozsahu a podoby zásahu konaného ke zlepšení stavu dochovaného přírodního prostředí; 3. obava související s bodem 2, že podoba zásahu se bude faktickým rozsahem rovnat

¹ Ust. § 68 odst. 1 zní: *Vlastníci a nájemci pozemků zlepšují podle svých možností stav dochovaného přírodního a krajinného prostředí za účelem zachování druhového bohatství přírody a udržení systému ekologické stability.*